

Erdélyi Viktor: Tanulmányok a román nemzetiségi kérdés köréből

II.

Horia, Closca és Crisan

„... csak természetes következmény, hogy ahol elnyomatás van és ahol a javításnak még a lehetősége is hiányzik, ott nyugalom sem uralkodhatik.” II. József Eszterházy kancellárhoz 1784 nov. 22-ikén.

1773 tavaszán József trónörökös beutazta Erdélyt. Előtte gyorslábú paripákon udvari kurír járt a nagy királynő nyíltparancsával* Mária Terézia meghagyta az erdélyi gubernátornak, hogy az összeroncolt, szétszaggatott, kerékbe tört és felnyársalt jobbágy hullákat — amelyeket az életbemaradottak okulására az útkereszteződéseknél közszemlére szoktak kitenni — takarítsák el. És a hullák el is tűntek a trónörökös útjából, helyüket térdeplő, reménykedő, kérvényeket szorongató jobbágyok lepték el.** A trónörökös szeretettel, érdeklődve és elborzadva hallgatta panaszait és megösmerte azokat az irtózatot sebeket, amelyek Középeurópa természetétől leggazdagabb országát sorvasztották. Megösmerte a faji rabszolgaság legklasszikusabb földjét, ahol a lakosság túlnyomó többségét alkotó nemzetiség fogalma azonos volt az örökös szolgaság fogalmával.

1783-ban II. József, mint uralkodó újra bejárta Erdélyt. Az állati sorsban sínylő erdélyi román jobbágyok lelkében bizalom ébredt a sorsuk iránt melegen érdeklődő uralkodóhoz, valósággal előzönlötték az utakat, amerre járt és elhalmozták kérvényeikkel, panaszaiikkal.*** Térdeplő románok töltötték meg nagyszebeni szállásának lépcsőzetét, a megbotozott jobbágyok véres ruhákkal tolongtak közelébe. Mindenkihez volt egy-egy jó szava, ígért,

* 1773. év július havában kelt 3872. számú nyíltparancs.

** Archiv f. siebenb. Landeskunde. Neue Folge. XVI. 450. 1.

*** Volf A.: *Aus dem Hofleben Maria Theresias*. Wien, 1859.

biztatott és reményeket ébresztett. És amikor visszatért Bécsbe, még oda is felvándoroltak hozzá az erdélyi küldöttségek. Gyalog, ösmeretlen nyelveket beszélő népek lakta országrészekben keresztül négyhetes utakat tettek az abrudvidéki, zarándi és hunyadi parasztemberek, hogy elsírassák előtte keserves panaszait. II. József mindenkit meghallgatott és igyekezett is segíteni a bajokon. Intézkedett, rendeleteket küldött Erdélybe, törvénytervezeteket dolgoztatott ki és jóindulattal intette az erdélyi urakat: „hagyjanak fel mindenféle „chicane-nal”, bánjanak emberségesebben a pórnéppel, mert „. . . a már régen fennálló nyomorúságok megszüntetése nélkül lehetetlen még a legnagyobb erőhatalommal is biztos csendességet várni, mivel a hadsereg tartásának célja nem az, hogy az alattvalók ellen fordítottassék”.* De az uralkodó minden igyekezete hiábavaló volt, az erdélyi urak vad mohósága nem ösmert határokat. A Bécsből hazaérkező parasztokat megfogatták, megbotoztatták, börtönbe zárták, az uralkodó intézkedéseit pedig kijátszották, sokszor pedig figyelmen kívül hagyták. A bebörtönözött románokat a porkolábok gúnyosan biztatták: „majd segít rajtatok a császár, csak várjatok türelmesen”.

Sokáig vártak is türelemmel, de amikor betelt a mérték, amikor már minden igyekezet hiábavalónak bizonyult, az erdélyi románság fegyvert fogott, feldúlták, felégették a kastélyokat. A vérengzés kegyetlen volt, majdnem olyan kegyetlen, mint az okai. Ennek a felkelésnek az élére a nép bizalma Horiát — más néven Ursz Nicolaet — emelte, egy nótakedvelő, egyszerű albáki parasztembert, aki maga is négyszer járt panasszal Bécsben a császárnál. A lázadás hatása alatt néhány napon belül minden rend felfordult Erdélyben, a régen sajtó sebek felszakadtak és az összes ellentétek összetalálkoztak. A nemesség meghasonlott a hadvezetőséggel, a kormánnyal, saját tisztjeivel, majd németnyelvű könyörgő iratokat intézett a császárhoz, majd pedig fanatikus elkeseredettséggel kelt ki ellene. Ez a lázadás egyike a legsajátosabb forradalmaknak és indító okait, jelentőségét és következményeit csak úgy tudjuk megérteni, hogyha figyelemmel kísérjük az erdélyi népmozgalmakat az *unio trium nationum* megalkulása óta.

Az 1437—38-iki lázadás leverése után az erdélyi urak két évtizeden keresztül egyebet sem tettek, mint kiváltságos helyzetüket erősítették meg — vagy pedig, hogy a hivatalos meghatározással éljünk — „védték az alkotmányt”. Hogy mily abszolút hatalommá fejlődött az *unio trium nationum*, azt legjobban az 1858-iki gyűlés mutatta meg.** Ezt a nevezetes gyűlést Medgyesen tartották a három nemzet képviselői a budai király választó gyűlés hírére. Az egybegyűlt urak kijelentik, hogy elismerik Mátyást, de csak bizonyos föltételek mellett. Elsősorban természetesen a kiváltságok védelméről volt szó, de ezen-

* II. József levele Bruckenthal kormányzóhoz.

** Hunfalvy Pál: *Az oláhok története*. Budapest, 1894.

kívül ugyancsak megnyirbálták a királyi hatalmat is. Amikor pedig látták, hogy Mátyás nem hajlandó hallatlan előjogaikat respektálni, összeesküvést szőttek ellene. Sőt 1467 augusztusában az *unio trium nationum* megbízottai megjelentek a kolozsmonostori káptalan előtt és kijelentették, hogy „. . . minekutána Mátyás Magyarországot a kiváltságok megsértésével nyomorba süllyeszti . . .”, fegyvert fognak ellene. Csakhogy Mátyás seregei élén jött Erdélybe és a hadat üzenő jó urak vitézebb része megszökött, a többiek pedig siettek „udvarlására”.

Az erdélyi románság sorsa egyre tűrhetetlenebbé lett és az urak vad zsarnoksága 1478-ban, majd 1487-ben lázadásra szorította őket.* Mindkét felkelést könnyű szerrel elfojtották és a rabszjakat egyre szorosabbra vonták. Sokkal súlyosabb következményei voltak a románságnak a Dózsa-féle lázadásban való szereplésének. Xenopol** így jellemzi ennek a lázadásnak a következményeit: „Ennek a forradalomnak szomorú eredménye volt a románokra nézve. Belekényszerítette a román nemességet a magyar nemesség soraiba, melyhez osztályérdekai által volt kötve. Ennek következtében idővel az összes román nemesek megmagyarosodtak, katolikusokká lettek és elfelejtették román anyanyelvüket. Másrészt a közös nyomás, melyben a román és a magyar paraszt együtt élt, közelebb hozta őket egymáshoz, s így a magyar parasztság beolvadt a számosabb román parasztságba . . . így hozzájárulván az osztályérdekhez a nemzeti gyűlölet is, a románok a legrövidebb idő alatt a legmegalázóbb szolgálásra jutottak. Nemzetüket olyannak nyilvánították, melynek mint ilyenek nincs létjoga Erdély földjén, hanem csak tűrik a közérdekben.*** A románokat megfosztották földbirtokuktól és törvények által mondatott ki, hogy a román munkásnak nap-számánál nem lehet egyéb vagyona. A románokat minden régebbi időben bírt nemzeti jogoktól megfosztották, valamint attól is, hogy résztvehessenek az országgyűlésen, s így az egész román népet rabszolgák csoportjává alacsonyították le, melynek nem lehetett egyéb rendeltetése, minthogy egész életében szolgálja az uralkodó nemzetek érdekeit. Ortodox egyházukat megvetették, papjaikat szolgákká alacsonyították . . . Egyszóval a románságnak, mint népnek, existenciáját semmisítették meg. Ezért Erdély története nem is foglalja magában a román népnek történetét, hanem csak az uralkodó nemzetekét. A románságot csak akkor említi a történelem, mikor lapjain a lázadások véres jeleneteit kénytelen megörökíteni.”

A magyar források túlnyomó része a Dózsa-féle lázadást a Tisza-Duna közötti magyar jobbágyok lázadásának mondja, ennek azonban ellentmond az a felhívás, amelyet 1514 július 16-án

* Trausch: *Dipl. Transilvanico Valachicum*.

** Xenopol: *Istoria romanilor*.

*** Lásd Approbata: P. I. Tit. VIII. art. 1. és Tit. X. art. 1.

küldtek a szentlőrinci táborban összegyűlt nemesek Abaújba.*

„A Tiszán túl, a Maros folyótól Váradig és Debrecenig a nemeseket majdnem mind legyilkolták és velünk is bizonyára ugyanazt teszik, ha az irgalmas Isten nem könyörül rajtunk és azon véres ütközetben, melyet Pásztó mezőváros előtt velük küzdöttünk, a győzelmet nem engedi nekünk. Mi közel két hónap óta állunk fegyverben és ahol értesülünk, hogy a gonosztevők gyülekeznek, azokat vagy visszaverjük, vagy szétűzzük, úgyannyra, hogy a Duna-Tisza között fekvő tért Szegedtől a felső részekig már lecsendesültek és a pórságot lefegyvereztetnek hittük. Azonban e héten szomorú és keserves híreket vettünk, hogy tudniillik a kereszties pórok két serege a Tiszán átlépett. . . Ugyanis azon tűzvész lángjai, amelyek eddig már felemésztették Bihar, Békés, Zaránd, Arad, Csanád, Temes megyék nemeségeit, e héten Heves, Külső-Szolnok és Pest megyékben is kezdtek pusztítani.”

A forradalom utolsó jelenetei is Biharban és a Szilágyságban játszottak le, sőt a Székelyföldön még 1519-ben sem tudták végleg lecsendesíteni az elégedetleneket, a Bácskában pedig 1526-ban fogtak fegyvert Jovanu Tarului hívei.**

Az erdélyi urak nem elégedtek meg azzal, hogy a „parasztok dühének lecsendesítése végett” felégettek néhány falut, hanem a régi recipe szerint ezt az alkalmat is felhasználták előjogaik és birtokaik növelésére. Hogy céljukat milyen fondorlatok árán érték el, annak érdekes példáját mondja el Orbán Balázs.*** A lázadó parasztság bevette és feldúlta a Thoroczkayak torockószent-györgyi várát. A lázadás leverése után a vár ura megjelent a király előtt, bemutatta az állítólag a lázadók által szét-tépett adománylevele foszlányait és új adománylevelet kért. Kapott is, még pedig olyat, amelybe az ügyeskező Thoroczkay belécsempészte Torockó városát is, amely azelőtt soha sem volt a családé. A város évtizedeken keresztül küzdött a jogtalanság ellen, de eredményt nem ért el. Ez természetes is volt azon a vidéken, ahol a vagyonbiztonság még ma is nagyon ingadozó lábakon áll.†

Az erdélyi románságnak a legszomorúbb korszaka kezdődött 1515-ben, a legsötétebb rabszolgaság korszaka, amely csak az erdélyi fejedelmek korában enyhült kissé.

A Báthoryak, Rákócziak és Bethlen Gábor sokat foglalkoztak azzal a tervvel, hogy a Habsburgok katolikus, abszolutisztikus jellegű nagyhatalmának ellensúlyozására egy szabadelvű, protestáns kelet-európai birodalmat létesítsenek. Ezért különös figyelemmel viselkedtek a keleti vallású románság iránt és igye-

* Frankl Vilmos: *Adalék az 1514-ik évi pórlázadás történetéhez*. Századok. 1872. VII.

** Monumenta Hung. hist. Scriptorum. HI. 26.

*** Orbán Balázs: *A székelyföld*. V. kötet. p. 202.

† Lásd: *Unokabátyám, az államtitkár*. Renaissance, 1910. 9. füzet

keztek azt céljaiknak megnyerni. A vallásszabadságért folyó küzdelmekben tényleg ott találjuk a románságot is Bocskay hajdúi, Rákóczy kurucai sorában. Sőt a reformáció is elterjedt a románság körében és ebben az időben lett a román egyház nemzetivé. A liturgiában a szláv nyelv helyét a román nyelv foglalta el, a cirill betűket kiszorították a latin betűk és megkezdődött a szellemi fellendülés korszaka. Erdély önállóságának elvesztésével azonban minden a régi kerékvágásba tért vissza. A reformáció ellensúlyozására megcsinálták a vallási uniót és az óhitű románok templomait erővel foglalták el. Ezzel megindult a románság körében a vallási villongás* és míg ez lefoglalta minden figyelmüket, a régi sebek is felújultak. Az erdélyi urak hatalmuk elvesztéséért azáltal kárpótolták magukat, hogy igyekeztek a föld népét mennél jobban kizsákmányolni és ebben a törekvésükben sok időn keresztül támogatták őket az Erdélybe vezérelt osztrák katonaság és a kormányzósági hivatalok is. Ezt a szomorú korszakot leginkább egy egykori mondás jellemzi:

„Ungurii cu approbata si compilata
L'ó spanzurat per tata.
Nemtii cu aufnam si protocol
M'o lasat cu c . . . gol.” **

A forrongások korszaka újra kezdődött. 1781-ben a dobrai*** románok fogtak fegyvert, 1727-ben az abrudvidékiek, 1730-ban pedig a torockóvidékiek† lázadtak fel kizsákmányoló uraik ellen. 1750-ben újra az abrudvidéki†† románság lázongott. A forrongás általános volt Erdély románlakta vidékein. A békétlenség okait már Mária Terézia helyesen felösmerte, amint 1777-ben Bruckenthalhoz††† intézett leirata bizonyítja. Ebben a leiratban a királyné hat pontba foglalja össze az erdélyi adminisztráció főelveit. Ezek között különösen azt emeli ki, hogy az alattvalókkal nemzetiségi különbség nélkül jól kell bánni.

Hogy az uralkodónó elve mennyire érvényesült, annak elrettentő példáit láthatta II. József* erdélyi utazásai közben, bár a császár csak a főközlekedési vonalak mentén fekvő vidéket járta be, a hegyek között, az erdélyi Érchegeységben és Zarándban nem volt, pedig, amint az eddigiekből is láhattuk, ez a vidék volt a visszaéléseknek és a rabszolgaságnak a legklasszikusabb földje. És még inkább azzá lett épen II. József erdélyi utazásai

* Gróf Teleki Domokos: *A két kaluger*. Budapesti Szemle. 1863.

** Magyarok az approbatával és compilatával felakasztották az apámat, a németek az Aufnahmával és Protokollal engem fosztottak ki mindenből.

*** Hurmuzachi: *Fragmente*. II.

† Trausch: *Dipl. Trans. Valach*.

†† Mike: *Hóravilág*.

††† Schuller: *Maria Theresia und Freiherr S. von Bruckenthal*. Hermannstadt, 1863.

* Archiv f. sieb. Landeskunde. N. F. XVI. 450. p.

következtében. Az urakat felingerelte a császárnak a föld népe iránti jóindulata és vad hajsza indult meg a román pórnép ellen. A visszaéléseknek még vázlatos ismertetése is nagyon messze vezetne és ezért meg kell elégednünk azzal, hogy a legjellemzőbbekből emelünk ki néhányat.

Aradmegye keleti, hegyes részeiről már régebben szökődtek a román jobbágyok a bánáti határőrvidékre. A vármegye 1783 február 12-én pört* is indít 11 község renitens és szökésre készülő jobbágysága ellen. A pörirat szerint a 11 község jobbágysága erővel elakarta hagyni faluját, mert amióta uraik elvették földjük nagy részét, nem tudtak megélni. A megye minden lehető elkövetett, hogy ilyen esetekben megakadályozza a jobbágyság költözködését, de nagyon ritkán ért el sikereket. Az elkeseredett román jobbágyok az őserdőkbe menekültek és szegénylegényekké lettek. A megyei urak a halálbüntetés és a kínzások alkalmazásának megengedését kérték az uralkodótól, hogy az egyre szaporodó kóbor csapatokat megrendszabályozzák.

Még keservesebbé lett a zarándi parasztság helyzete. Ebben a csendes zugban, ahol évtizedszámra nem fordult meg senki, akinek a jobbágyok panaszkodhattak volna, az urak egész különleges elbánásban részesítették a jobbágyokat. Minden jobbágytelek után (nem véve ki a negyedholdasokat sem) 2—14 forint adót szedtek. Nyáron hetente hat napig dolgozott a jobbágy, télen 4 napon keresztül. Névnepokkor, karácsonykor és húsvétkor külön ajándékot követelt a földesúr. A nők után munkaváltságot fizettek, de ezenkívül kötelesek voltak évente bizonyos mennyiségű kendervásznat szőni és az uraság háztartásánál segédkezni. A jobbágyi terhek tulajdonképpen nem is voltak itt meghatározva. Hogyha a jobbágnak két disznója volt, az egyiket elvette a földesúr, ugyanúgy tett a jobbágy kecskéivel, juhaival. Ezenkívül zsarolták más úton is a föld népét. Egyes földesurak a jobbágyokra sózták megromlott borukat és akár kellett a bor a jobbágnak, akár nem, az árát irtalmatlanul behajtották.** A boronák elé emberbarmokat fogtak*** és hogyha a végkép elsanyargatott pária felfordult, özvegyét és árváit kiverték a faluból. A pusztán maradt jobbágy telkeket egyre kisebb részekre darabolták fel és többeknek adták, de azért mindegyik külön az egész jobbágytelek után járó terheket viselte.

A vad mohóság azonban az Érchegységben, Abrudbánya, Zalatna vidékén, a fiskus birtokán ment a legmesszebbre. Már a Rákóczy-féle felkelés után súlyosabbá lettek a jobbágyterhek, de a hetvenes években egyenesen bámulatos gyorsasággal emelik az illetékeket. Rövid idő alatt tízszeresen emelik a pénzbeli járandóságokat, a legeltetési jogot megvonják, a jobbágyokat

* Márki Sándor: *A Hora-lázadás magyarországi része*. Budapest, 1894.

** Molnár szemorvos jelentése a hadvezetőséghez. A Bruckenthal múzeum levéltárában.

*** Gróf Teleki Domokos: *A Hora-támadás története*. Pest, 1865.

évente 13.183 öl fa vágására és fuvarozására, továbbá hallatlan közmunkák végzésére kényszerítik.* És hogy az amúgy is nagy nyomorban sínylődő népet még jobban kizsákmányolják, megtiltották, hogy élelmiszerszükségeiket — mint azelőtt — olcsóbb áron Magyarországról szerezzék be, hanem kényszerítették a jobbágságot, hogy a kincstári raktárakból vásároljanak jó drágán. De a legérzékenyebben az italméresi jog megvonása érintette a hegyvidéki lakosságot. A szegény népnek a pangó bányászaton kívül a szilvatermelés és pálinkaégetés volt a legfőbb jövedelmi forrása és ezért ennek az elvesztése érintette a legsúlyosabban. És hogy ezt a csapást még jobban megérezzék, arról gondoskodtak az új bérlők, akik egyáltalán nem sokat teketóriáztak, hanem nyers erőszakkal zsarolták a népet. Még a misére küldött bort is lefoglalták** és mint csempészetet elkobozták. Még ott is megvonták a nép kiméresi jogát, ahol erre egyáltalán nem volt joguk és a népet fegyveres szolgálkkkal terrorizálták. Amikor a topánfalvai vásáron a fegyveres szolgálk visszaélésein végkép elvesztette a nép a türelmét, néhány hordó fenekét beütötték és a bérlők embereit elkergették. A hatóságok teljes erejükkel siettek a bérlők védelmére és néhány „lázadó”-t halálra, néhányat börtönbüntetésre, a többit pedig 50—100 botütésre ítélték.

Az abrudvidéki jobbágyok előbb Nagyszebenbe mentek panaszra, de az igazukat kereső emberek ugyancsak rosszul jártak. A visszatérőket a zalatnai jószágkormányzó „tiszteletlen magaviselet” miatt bebörtönöztette és megbotoztatta.

Az elnyomatás legkeserveesebb idejében az erdélyi jobbágság már csak az uralkodótól remélt segítséget. Erdélyi utazásai alatt II. József sokszor adta jelét a földnépe iránti rokonszenvének és így természetes, hogy a minden oldalról üldözött és elnyomott román jobbágyok hozzá fordultak védelemért. Egész sor küldöttség vándorolt fel Bécsbe, az uralkodó írt is érdeklükben az erdélyi kormányhoz és sürgette a panaszok igazságos megvizsgálását, de még ennek a közbenjárásnak sem volt eredménye, a hazatérőket üldözték és a panaszok orvoslására nem is gondoltak. Ennek a páratlanul érdekes anarchiának közelebbi ismertetése messze vezetne és ezért csak az 1783 — 84. évi küldöttség dolgait vázolom részletesebben.

1783 vége felé Horia albáki jobbágy ment Bécsbe, de az uralkodót nem találta székvárosában, épen Rómában tartózkodott. Horia tavaszig maradt a császárvárosban és ott valami úton-módon egy emberbaráti egyesület lett figyelmessé a szerencsétlen nép ügyére.*** A kezére jártak Horiának, támogatták,

* Densuseanu: *Revolutiunea lui Horia in Transilvania si in Ungaria* 1784-1785. Bucuresti, 1884.

** Szilágyi Ferenc: *Hora világ Erdélyben*. Pest, 1871.

*** Orieniul interior. Lásd Anton von Mailly: *Die Kreuzbrüder in Siebenbürgen*. Die Karpaten, 1908.

útbaigazították és közbenjártak érdekében. Tavaszkor hazajött az uralkodó, meghallgatta Horia panaszát és ennek a kihallgatásnak már volt is látszólag pozitív eredménye. 1784 április 13-án Horia levelet kapott az udvari kancelláriától,* amelyben meghagyták az erdélyi kormányzéseknek, hogy a zalatna-abrudbányai jobbágyok pörös ügyeit vizsgálják meg és addig is bocsássák szabadon a bebörtönözötteket. Az írással július elején Closca ment néhány társával Nagyszebenbe, mert Horia alaposan tartott attól, hogy bécsi útjáért rosszul jár, ha maga jelentkezik. A guberniumnál megnyugtatták Clocát, hogy 14 nap múlva minden rendben lesz, csak menjenek nyugodtan haza. Természetes, hogy a 14 nap alatt semmi sem történt és Clocáék másodszor is megtették a 150 kilométeres utat. A gubernium most egy második határidőt tűzött ki, de az is eredmény nélkül múlt el. Amikor Closca harmadszor jelentkezett, elküldték Gáldra az alsófejmegyei alispánhoz, báró Kemény Simonhoz. A derék báró szintén két ízben hitette Clocát, harmadszor pedig elkergette.

Az elkeseredett, kijátszott emberek előtt most már csak egy út volt szabad, az, hogy elhagyják szülőföldjüket és beálljanak határőröknek. Closca és társai el is mentek a károlyfejérvári hadbiztossághoz jelentkezni. Az elkeseredettség elemi erővel viharzott végig a hegyek között, a népnek egyetlen reménye a határőrség volt, ezáltal akartak kiszabadulni uraik körmei közül. Ezrével jelentkeztek a károlyfejérvári összeirőbizottság előtt és egész vidékek népe kérte, csatolják községeiket a határőrvidékhez. A jelentkezést természetesen rossz szemmel nézték a földesurak és úgy vélték meggátolhatónak, hogy a jelentkezőket börtönbe vetették és kegyetlen kínzásokkal akarták elvenni kedvüket a további jelentkezéstől. Természetes, hogy ez az erdélyi urakra fölötte jellemző eljárás még jobban növelte a nép elkeseredését és augusztusban már oly magas fokra emelkedett, hogy a románság új „kurucvilággal”** fenyegetőzött, hogyha uraik meggátolják őket a jelentkezésben.*** Már csak egy szikra hiányzott ahhoz, hogy a forrongás nyílt forradalommal legyen és ezt a szikrát csakhamar a zarándi alispán szolgáltatta is.

Október 28-án a brádi hetivásáron egy nyugtalan jobbágyember, Crisán Györgye, aki maga is szabadságot katona volt, felbiztatta a népet, hogy jelentkezzenek együtt a károlyfejérvári hadbiztosságnál. Hogy a dolgot alaposan megbeszéljék, néhány százan a következő vasárnap, október 31-én a mesztákonai tem-

* Ex Consilio Cancellariae Regiae Hungar. Traunicae Aulicae. No. 674. Lásd Densuseanu fent idézett munkájában.

** Ne feledjük, hogy II. Rákóczi Ferenc zászlója alatt nagyon sok erdélyi román kuruc verekedett és nagyon lelkesen, jól verekedtek.

*** Zeyk alispán levele gróf Teleki Károly kincstárnokhoz 1784 szeptember 24-én.

plomban gyűltek össze. Itt elhatározták, hogy együtt maradnak és együtt mennek le Károlyfejérvárra és tömegesen jelentkeznek a hadbiztosságnál. Kerülő úton indultak útnak, mert féltek, hogy Brádon az urak visszatartják őket és ezért csak november elsején este érkeztek a kis Kurety községbe, ahol az éjszakát töltötték. Közben a zarándi alispán, Hollaki István természetesen értesült a parasztok útjáról és két szolgabíró-t küldött utánok, hogy a parasztokat visszatérésre bírják, azután maga Aradra szökött. A két szolgabíró hajdúk és erdőőrök kíséretében éjszaka érkeztek Kuretyre, tapintatlan, erőszakos fellépésükkel felingerelték a népet annyira, hogy azok megrohanták őket, a két szolgabíró-t agyonverték, kíséretüket pedig visszakergették. Ez a szerencsétlen eset adta meg a végső lökést a forradalmi mozgalomnak. A románok nem merték Kuretyről útjukat folytatni, féltek, hogy uraik hátramaradott családtagjaikon bosszulják meg a két szolgabíró halálát és november másodikán, halottak napján visszafordultak, pusztítva, gyilkolva rontottak a közeli nemesi kúriákra. Rövid idő alatt lángokban állott az egész Érchegység és a felbőszült parasztság a Maros völgyébe rontott át.

A forradalom első idejének jellemzésére két jelenséget kell kiemelnünk. A fellázadt nép főképen csak azoknak a nemeseknek kastélyait dúlta fel és azok családtagjaival kegyetlenkedett, akik fegyveresen állottak ellent a népnek. Igen sok helyen megelégedtek azzal, hogy a nemeseket elfogták, ortodox hitükre keresztelték és szavukat vették, hogy jó románok lesznek. A nép nemes érzületei is gyakran megnyilatkoztak: Crisánról köztudomású, hogy kétnapi járóföldre gyalogolt csak azért, hogy báró Jósikát, aki évek előtt jó szívvvel volt iránta, figyelmeztesse a közelebbi veszedelemre. Ahol pedig a nép pusztított, gyűjtögetett, gyilkolt és rabolt, ott főképen az illető falu népének dühe fordult a földesúr ellen, míg az idegen faluk felkelői legtöbbször békésen vonultak tovább.

A nemességet nem érte váratlanul a forradalom, de azért sokáig tehetetlenül állott a népharaggal szemben. Hogy ezt a végzetes tehetetlenséget megértsük, tudnunk kell, hogy az erdélyi nemesség nemcsak a császárral, hanem a gubernátorral és az erdélyi katonai főparancsnokkal is hadilábon állott. Báró Bruckenthal gubernátort, mint új arisztokratát, kinézték maguk közül és egymás között „Bürök András uram”-nak titulálták, Preiss Ferenc főhadtestparancsnokra pedig azért haragudtak, mert katonáival nem nyomta el eléggé a pórnépet. Végre a gubernátor és a főhadtestparancsnok is hadilábon állottak egymással és ez a háborúság még a parasztlázadás hírére sem enyhült, sőt még újabb tápot nyert. Amikor a gubernátorhoz első jelentés érkezett a lázadásról, áttette azt a főhadtestparancsnoksághoz azzal a felhívással, hogy a veszélyeztetett helyekre küldjenek elegendő katonaságot. A főhadtestparancsnok másnap válaszolt az átiratra. Kijelentette, hogy a csapatokat ki fogja küldeni, de kéri a gubernátort, nevezze meg a veszélyeztetett helyeket, továbbá azokat

a polgári főtisztviselőket, akik a kiküldendő katonaság elszállásoltatásáról és ételmezéséről gondoskodni fognak. Az utóbbi kérdésben burkolt gúny jelentkezik, mert a veszélyeztetett helyek egész tisztviselői kara megszökött. A hunyadmegyei főispán, báró Bornemissza János nem találta elég biztosnak a fellegvár-védte Dévát, hanem Nagyszebenbe szökött, ahová báró Kemény Simon alsófejmegyei alispánnal egyszerre érkezett meg. Ugyancsak megszökött a hunyadi alispán is és a veszélyeztetett helyeken teljessé lett az anarchia, a katonaság pedig passzív viselkedett, mert a gubernátor és a főhadtestparancsnok napokon keresztül leveleztek, bár a szebeni főtér két szemben levő házában laktak. De megnehezítette a helyzetet az is, hogy sem a gubernátor sem pedig a hadtestparancsnok nem mertek erélyesen fellépni. Nagyon jól tudták, hogy a császár meleg rokonszenvvel viselkedik az elnyomott erdélyi jobbagyság iránt és ezért féltek a kezdeményezéstől. Inkább békés úton igyekeztek a népet lecsillapítani. Báró Rosenfeld András, nagyszebeni főispán maga járta be megyéje forrongó vidékeit és jó szóval megakadályozta a forrongás terjedését. A gubernátor és a főhadtestparancsnok is küldtek ki békeköveteket és a zavargásokat rövid időre meg is szüntették. Hogy a roppant elkeseredettség dacára milyen mérsékelt volt a nép viselkedése, azt a legjobban bizonyítja az, hogy a kincstári épületeket, többek között az abrudbányai pénztárt nem bántották és a békekövetek is bántatlanul jártak be a hegység minden zugát.

De a végleges békéről szó sem lehetett, a helyzet sokkal betegebb volt, semhogy további vérontás nélkül szanálni lehetett volna. Elsősorban a nemesség viselkedése akadályozta meg a békekötést: az urak ezúttal is ragaszkodtak régi elvükhöz: „a nemesség biztonságát csak fegyverében találhatja, amelytől ha megfosztatnék, vége volna a nemességnek”.* A nemesség fegyvert fogott és irtózatossá kegyetlenséggel torolta meg a felkelést. Amikor a Dévát megtámadó románságot visszaverték, összefogdostak egy csomó román férfit, nőt és gyermekeket és rögtönítélő bíróság, jobban mondva egy adhoc bizottság elé állították őket. Több mint félszáz románt kegyetlenül kivégeztek minden törvényes forma mellőzésével és hogy az ítéletnek legalább a törvényesség látszatát megadják, egy régen körözött Salis nevű gonosztevő cinkosai gyanánt ítélték el őket. Hogy milyen ürügyek alatt „ítélkezett” a nemesség, annak jellemzésére elegendő két példa. Murar Sándor zsigibói románt a bencenci esetpaté alkalmával útközben fogták el és egy másiknak mindössze annyi bűne volt, hogy egy társától két citromot kapott, amelyet az állítólag egy kastély üvegházából lopott.** Hogy ilyen vérengzések a fel-

* A kolozsi főispán átírata a főhadtestparancsnoksághoz 1785 február 15-én.

** Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest, 1899. II. k. 58. oldal.

kelők táborába kényszerítették még a csendben maradottakat is, az csak természetes.

Amikor ez az eset II. József tudomására jutott, ingerült hangon leckéztette meg a hunyadmegyeieket, de azok egyáltalán nem akarták belátni eljárásuk jogtalanságát, mert amint mondták, „a bűnösöknek csak fejüket vették, bár azok sokkal különb ítéletet érdemeltek volna”. A kegyetlen bosszúszomjat még a fogságba esettekre is kiterjesztették és reávall a későbbi Fatia Negra vármegyéjére, hogy a rabokat bíráik zsarolták. Jankovits királyi biztos Hunyad megyéhez intézett átiratában hevesen ki is kel a gyalázatos üzelmek ellen. Felemlíti, hogy az általa kihallgatott rabok csak pénzért kaptak ivóvizet, akinek nem volt 8 garasa, az szomjan pusztult a börtönben. Természetes, hogy az ételt sem mérték a raboknak ingyen és ezért csak kevesen kerültek bíráik elé. Egyetlen éjszaka hét rab pusztult éhen-szomjan a dévai börtönben.

Nagyon rosszul ösmeri az erdélyi urak lélektanát, aki azt hiszi, hogy azok megelégedtek a bosszúval. Mint minden zavarosból, úgy a szerencsétlen forradalomból is igyekeztek mennél több hasznot húzni. Az aradmegyei urak megelégedtek azzal, hogy megbotoztatták az egész falu népét, ahol valami forrongás nyomára jöttek, de Hunyadban Buda József földesúr kiállott az országútra és kirabolta a békés román vándorembereket.*

Nagyon érdekes az erdélyi kormányzéseknek 1785 január 21-én Csáki kolozsi főispánhoz intézett átirata is. Ebből kiténik, hogy Kolozs megye egyes vidékein a nemesség csapatokat szervezett; a csapatok tagjai katonai ruhában, katonai jelvényekkel állottak el az utakat és a román utasokat feltartóztatták, bántalmazták és zsarolták. Pedig Kolozs megyében csend volt, csak a torockószentgyörgyi jobbágyok lázadtak fel, de ez még a békeidőben is gyakran előfordult. A visszaélések oly mértéket öltöttek, hogy végre a kormányzék is megmozdult és egy burkolt fogalmazású rendeletet bocsájtott ki. Ennek a rendeletnek — amelyet II. József *ein merkwürdiges Stück*-nek nevez — harmadik pontja figyelmezteti a megyei tisztviselőket, hogy a „... maguk kerületében és járásában akár magánokból, akár közcélból utaznak, minden zsarolástól, pénzcsikarástól és a nép kizsebelésétől . . . tartózkodjanak”.

Ezek alapján megfeshetjük az 1784. évi román felkelés első felvonásának képét. A baromi sorsban sínylő, kijátszott román jobbágyok egyedül a császárnál találnak meghallgatást, de az erdélyi nemesség még II. Józsefnek is ellenszegül, amikor az az erdélyi románság érdekében szót emel. Parancsait nem veszik tekintetbe, vagy kijátszák, a panaszkodókat pedig megbotoztatják, vagy a legjobb esetben hitegetik. Amikor az elkeseredettség a legmagasabb fokra száll, egy gyáva és erőszakos alispán ügyetlen intézkedése forradalomba hajtja a felbőszített népet. A lázadók felgyújtják elszökösött uraik kastélyait, hátra-

* Gróf Teleki Domokos : *A Hora-támadás története*.

maradott családtagjaikat lemészárolják. Ez az érem egyik oldala.

Az erdélyi gubernium tehetetlen, kanapé-pörökkel van elfoglalva, a hadvezetőség nem látja célszerűnek a fegyveres közbelépést, hanem ehelyett néhány emberbarát támogatásával békeakciót kezd. Az akció a legszebb reményekkel kecsegtet, egyes vidékeken a lázadók le is teszik a fegyvert. És amikor a dolgok így állanak, akkor az erdélyi urak kiállanak az út szélére rabolni, a köztisztviselők zsarolják, fosztogatják a még fel nem lázadt népet, a bírák a törvények kereteit túllépve bosszúból — a törvényesség látszatát keresve — tömeggyilkosságra vetemednek; a porkolábok pedig — szegényeknek csak a legsoványabb falat jutott — a rabokat zsarolják.

De a kép nem volna teljes, hogyha meg nem emlékezni a rövid fegyverszünet óriás levelezésének anyagáról. Minden érdekeltség, hatóság és magánosok valósággal gyártották a jelentéseket, a panaszokat és elárasztották vele a hadtestparancsnokságot, a guberniumot, az udvari kancelláriát és az uralkodót. Különösen a hunyadmegyei nemességnek az uralkodóhoz intézett feliratai érdekesek. Ezeket két csoportba oszthatjuk már nyelvük szerint is, egy részüket németül, más részüket pedig latinul írták. A német nyelvű feliratok alázatosak, siralmasak. A gaz lázadók „... . minket a legszomorúbb rabszolgaságra vetettek és ebben a nyomorult helyzetben négy hétnél tovább kellett maradnunk minden segítség nélkül, parasztjaink és szolgálkaink kezei között”. A megszorult nemesség a fényes trón alacsony számolyára térdelve kéri a felséges úr kegyelmes támogatását, oltalmát. Ezeket olyankor írták, amikor a felkelők egy-egy csoportjukat megkergették és néhány úriházat feldúltak. A latin nyelven írt feltejesztések követelőzőek, kihívó hangúak. Ezekben az uralkodót és a had vezetőséget okolják a „gaz oláhok” merényletéért. De a kihívó hang nem zárja ki azt, hogy nemsokára ugyanazok a büszke urak meg ne kérjék a guberniumot, hogy a koldusbotra jutott zarándi nemeseket — nagyrészt nőket és gyermekeket —, akik alamizsna nélkül a tél folyamán elpusztulnának, kölcsönrel segítse. A gubernium — amely szintén megragadt minden alkalmat, hogy ujját húzzon az urakkal — leiratban válaszolt. Szívesen és sürgősen kiutaltatja az inségkölcsönt, hogyha a hunyadi urak jótállanak. Ez a válasz nagyon leverte az urakat és a kegyelmes uralkodóhoz fordultak segítségért. II. József jótálló nélkül kiutaltatta a kölcsönt, de leiratában keményen megdorgálta Hunyadmegye urait.

A huzavonának, az egymásnak homlokegyenest ellentmondó jelentéseknek természetesen az volt a következménye, hogy II. József nem látott világosan. Minden egyes leiratában keservesen panaszkodik, hogy csupa ellentmondó jelentést kap és a dolgok lényegét nem tudja kihámozni. „Őn tudja — írja báró Bruckenthalnak —, hogy az erdélyi ügyek különösen szívemen fekszenek és magam lemennék, hogy a dolgok mibenlétéről meggyőződjek,

hogya fontos államügyek nem tartanának vissza . . .” Maga helyett gróf Jankovics királybiztost küldi Erdélybe és ennek a szívére köti, hogy elsősorban is a zavargás okait kutassa ki. De a királybiztos nem boldogult. Az erdélyi nemesség féltette hatáskörét és azok az urak, akik a vész első hírére fellegváraik oltalma alól Nagyszebenbe, Kolozsvárra és Aradra szöktek, most hevesen tiltakoztak az illetéktelen beavatkozás ellen. II. József végre maga rendelte el a fegyveres beavatkozást, amelyet egyrészt a külpolitikai viszonyok, másrészt a románság újabb fegyverkezése sürgetett. A katonaság bevonult az erdélyi Érchegységbe. Abba az Érchegységbe, amely emberemlékezet óta, a görögök mondáiban, a római uralom alatt, a magyar uralom első idejében Európa Kaliforniája volt, amely ma is a leggazdagabb aranyvidéke Európának, de amelyet a síró nyomorúság koldustanyájává tett az erdélyi urak vad garázdálkodása.* A román felkelők szembeszálltak a katonasággal és rövid, de elkeseredett harc után a hóborította hegyek között vérbefulladt a felkelés. A vezéreket elfogták. Crisan, aki a felkelés első idejében csak a visszaélések ellen harcolt, kihallgatása alkalmával büszkén állította, hogy az urak kipusztításáért fogott fegyvert. És miután bírái előtt elmondott mindent, börtönében önkezével vetett véget életének. Horia és Closca titoktartást fogadtak és a két egyszerű parasztemberből kínzások által sem lehetett kivenni titkukat. Szótlanul, közönyösen feküdtek arra a lócára, amelynek végén ott forgott az eleven csontokat törő kerék. Clocán végrehajtották a rettenetes ítéletet, Horián azonban megkönyörültek és a kerék negyedik forgása után kegyelemdőfést kapott. Éveken keresztül felpanaszolták az erdélyi urak ezt a kegyelemdőfést. És a két ember összeroncsolt holtteste fölött a gyűlöletnek új lángjai gyulladtak.

Az erdélyi urak kegyetlen bosszúra áhítoztak és amikor látták, hogy a császár erre nem hajlandó, a *Lacrymarum nostrum libellus*-ban kérik a császárt, kergesse ki a ragadozó állatokhoz hasonló veszett oláhokat Bukovinába és telepítsen le helyettük jó, munkabíró svábokat. Ez a kívánságuk is teljesítetlen maradt, ehelyett a császár igyekezett a hallatlan visszaéléseknek elejét venni, de sikert ugyancsak nem érhetett el. Hogy milyen nehéz viszonyokkal kellett hogy megküzdjön, annak jellemző példája a Bornemissza-eset. Báró Bornemissza János hunyadmegyei főispánt, aki a császár sajátkezű levele (1785 dec. 19.) így jellemez: „*der niemals die Geistesfähigkeiten in ruhigen, noch weniger in jetzigen Zeiten . . . hat*”, azt a jeles megyei vezért, aki a forrongás első hírére cserbenhagyta megyéjét és Nagyszebenbe szökött — amikor pedig onnan a gubernátor visszaküldte, újra csak megszökött — a császár elmozdította helyéről.

* „Munii nostri aur porta, not cersim din poarta in poarta” (Hegyeinken arany terem, mi pedig koldulva járunk kapuról-kapura.) éneklí az abrudvidéki nép.

A hunyadmegyeiek tiltakoztak kedvelt főispánjuk elmozdítása ellen, de amikor látták, hogy tiltakozásuk hiábavaló, kérték az uralkodót, nevezze ki a jeles exfőispánt a királyi táblához extra numerum — valóságos ülnökké. És II. József kénytelen volt engedni a kívánságnak.

És így járt II. József minden téren. Ernyedetlen türelemmel ismételteti az erdélyiekhez intézett leirataiban, hogy a pórnéppel jól kell bánni, mert a viszonyok tűrhetetlenek. „... a lázadás szelleme a földesurak által a jobbágyaik irányában gyakorolt sokféle nyomástól ered, kikre nézve az úrbérnek már régen megígért szabályozásához hozzáfogni mindaddig elmulasztották,” írja Eszterházy kancellárhoz. „Az egész világ tudja, hogy tíz év óta az összes erdélyi jobbágyok, de különösen az oláhok folyton és kitartóan panaszkodnak; . . . hogy a boldogult császárnő rendeleteit állandóan meghiúsították és csak természetes következmény, hogy ahol elnyomatás van és ahol a javításnak még a lehetősége is hiányzik, ott nyugalom sem uralkodhatik.” Így magyarázza meg II. József a Horia lázadás kitérését. Egész lelkesedésével mélyed el a kérdés tanulmányozásába és levelei valóságos szociológiai tanulmányok. De süket fülekre talál, mert nem veszi eléggé tekintetbe az erdélyi urak brutális osztályönzését. „Amije van a parasztnak, az ura földjéből van” hangoztatták és minden más szempontot figyelmen kívül hagyva, valóságos hisztérikus dühvel követelték a kegyetlen bosszút. Végre maga az uralkodó is elvesztette türelmét és keserű gúnnyal válaszolt a felterjesztésekre. Belátta, hogy az erdélyi viszonyok még távolról sem érettek a nagy reformokra, belátta, hogy az évszázados bűnök, mulasztások helyrehozásához kevés egy emberöltő. Lassanként egészen abbahagyta a meddő küzdelmet. Amikor az udvari kancellária felterjesztést tett az erdélyi tanügy fejlesztése érdekében, a „... ragadozó állatokhoz hasonló emberek állampolgárokká képzése” végett, II. József keserű gúnnal jegyezte meg: „talán azon ragadozó állatok kiképzését illetőleg épen olyan hasznos volna, ha az oláhok földesurai egy ideig iskolába járva, ott jobb elvekre tennének szert”.

És Erdélyben végleg elvadultak a viszonyok, a gyűlölködés egyre fokozódott. Az elnyomott románok kunyhóik rejtett zugában őrizték Horia, Closca és Crisan mezei virágokkal koszorúzott képeit, a kúriák poétái pedig gúnyolódó, gyűlölködő dalokat, epigrammokat gyártottak a három „gaz rablóról”. Csak néhány sornyt idézek ezekből, a nemesi kúriák lélektanának jellemzésére:

„Emberi formában fene vad neme gyilkos oláhban
Actaeont harapó vén eb, urába kapó,
Egy hegyi patkánybúl, farkas szoptatta mokánybúl,
Róka király hitető szolgálta pártot ütő.
Érdeme búzlótt dög ...”*

* Új Magyar Múzeum. 1856.

Vagy:

„Tigris az orcáját, vad kan formálta ki száját,
A neve fessed alá, Klotska kegyetlen Oláh
Klotska hazug szájnak pükedelme, szölette nadalynak ...”

És a gyűlölködést szították minden elképzelhető módon 1848-ig, amikor újabb, kegyetlenebb vérengzésbe tört ki.

* * *

Térjünk vissza arra az eléggé nem hangsúlyozható tényre, hogy az erdélyi forrongásoknak az Érchegység a bölcsője és a szakadatlan lázongások folyamán ez a mesés gazdagságú ország-rész egyre jobban elszegényedik. Az a vidék, amelynek arany-gazdagságáért a római légiók vívtak nehéz harcokat, nyűggé lesz az ország nyakán. Miért?

Erdély a kiváltságok legklasszikusabb hazája, ahol nemcsak egyének és testületek, városok és területek lakossága élvezett privilégiumokat, hanem három nemzet és négy felekezet is. És a privilégiumok e hazájában egyedül a bányászat nem részesült privilégiumokban. Magyarországon a bányavárosok szabadalmi, a bányászok kiváltságai következtében virágzott fel a bányászat, de az arisztokratikus Erdélyben éppen a bányászokat, a zalatna-abrudbánya-zarándi románságot fosztották meg még emberi jogaiktól is. Ez a szűklátkörű politika mérgeztette el a román-kérdést és tette forradalmi földdé a bányavidéket. II. József nagyon jól ösmerte ezt a kérdést, de teljesen tehetetlen volt az elvadult viszonyokkal szemben. Ezt a korát néhány századdal megelőző szellemóriást nem értették meg a törpék országában és ez az oka annak, hogy bár II. József Erdély sorsát különösen szíven viselte, egész Erdélyben egyetlen megbízható híve sem volt. Az ő levelezése az erdélyi gubernátorral és a megyékkel a legérdekesebb okmánytára a román nemzetiségi kérdés kialakulása történetének. Sajnos, ez a roppant becses anyag ma még nagyon szét van szórva, pedig a XVIII. század utolsó évtizedeinek történetére ezek vetik a legjellemzőbb fényt. Egyik oldalon a népbarát-császárt látjuk, aki a nemességgel szemben lelkesen küzd az alattvalók emberi jogaiért, a népjólétért, a békéért, míg a másik oldalon a nemesség küzd furfanggal, hazudozásokkal előjogaiért.

1784-ben a románság kérdése még nem nemzetiségi kérdés, a románság még nem küzd nemzeti célokért és csak úgy a magyar, mint a román történetírók múlt évtizedbeli romantikus irányzatának tudhatjuk be, hogy egyoldalról a magyar történetírók látnak nemzetiségi motívumokat az 1784. évi felkelésben, másrészt a román Densuseanu a *drept istoric*-ről és a román nemzetiségi törekvésekről beszél. Mindebből csak annyi igaz, hogy a románság fogalma az Approbata és a Compilata idejében a rabszolgaság fogalmával volt azonos.

„Az oláh nemzet az hazában sem a Statusok közé nem

számíttatott, sem vallásuk nem a recepta religiók közül való, mindazonáltal propter regni emolumentum patiiáltatik.” „Az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott a hazában, mindazonáltal nem veszi észébe állapotjának alacsony voltát.” „A földesúr az oláh papok fiait, ha nem papok, mint más jobbágyokat repetáltassék, sőt ha mint gyermekek, vagy nőtlen legények apjuk mellett találtnak, megfogattassanak.” „A privatus nemes ember is suspicióra a paraszt embert megfogathassa.” (Approbata. P. I. Tit. VIII. art. 1. 3., Tit. X. art. 1. és P. III. Tit. XLVII. art. 3.)

Hogyha egyik-másik román kiváló tettei, vagy szerencsés viszonyai következtében kiemelkedett a jobbágyi sorsból, kénytelen volt nemzetiségét megtagadni és a bevett felekezetek egyikébe lépni. És ez magában véve is hozzájárult az erdélyi urak és a román jobbágyság közötti gyűlölködés emeléséhez. Mert ne feledjük, hogy Erdély románlakta vidékeinek nemessége túlnyomólag román eredetű volt és ezt az eredetét, amely őseinek szolgáására emlékeztett, úgy akarta elfeledtetni, hogy minden erejével elnyomta a román jobbágyságot. Es az agyonprivilegizált országban a kiváltságosok féltékenyen örködték afelett, hogy kiváltságaikat ne kelljen még újabb megosztás által gyengíteni. Ez a féltékenység magyarázza meg azt, hogy Erdélyben még ma is azok a családok uralkodnak, akiknek ősei évszázadok előtt is elnyomták azt a népet, amelyből kikerültek. Az 1515-ben szomorú szerepet játszott Thoroczkayak birtokát dúlják fel 1784-ben és a koalíciós korszakban ugyancsak ennek a családnak egyik tagja ismétli meg 1516-ban élt őse merész fogását. És szegénységi bizonyítványa az erdélyi viszonyoknak, hogy ugyanaz a törvénytelenység, amely 1516-ban sikerült, sikerül 1908-ban is. A hunyadmegyei főispáni székben 1784-ben annak a báró Bornemisszának az őse kompromittálta a főispáni szék tekintélyét, aki ugyanezt tette a koalíciós korszakban.

És hogyha mindezeket tekintetbe vesszük, úgy megértjük, hogy miért nem változott a románság és az erdélyi urak közötti viszony oly hosszú idő alatt. Csak annyi változást találunk ezen a téren, hogy a románság nemzeti öntudata felébredt, hogy néhány fajához hű maradt ember egy nagyon értékes faji kultúrát teremtett és a nép gazdasági érzéke is fejlődött. De mindezek csak új szint adnak a küzdelemnek, amelynek a vezérmotívumai mindmáig alig változtak.

Az 1784-iki román lázadás jellemzésére még egy fontos jelenséget le kell szegeznünk. „Preoti cu crucean frunte . . .” „papok a kereszttel az élén” éneklük az erdélyi románok. És tényleg, az egész mozgalomban mindenütt elől találjuk a papságot. De a szó legszorosabb értelmében mindentűt. A harcban és a telkesítésben épen úgy, mint a fájárlásban. Román papok segédkeztek a felkelők elnyomásánál, a vezérek elfogásánál és amikor Horia és Closca kerékbetörése után a hatóság népünnepelet rendezett Zalatnán, a védíj kiosztására felvonulókat is román pap vezette, cu crucean frunte. Ennek

a szomorú sajátosságnak nagyon kézenfekvő a magyarázata. A románság felfelé törekvő elemeit — mint nagyrészt ma is — az egyház abszorbeálta. Csakhogy az egyház már akkor sem volt elég gazdag ahhoz, hogy az egyre nagyobb tömegeket táplálja. Ezért a román papság nagy része állandóan kettős politikát folytatott. Kacérkodott lefelé a népszerűségért, hogy azután annál sikeresebben kacérkodhasson felfelé puhább kenyérért. Ez indítja meg a román intelligencia egy részének demoralizálását, amely egyik nagyon keserves tünete a román nemzetiségi kérdésnek.